

GRUNDTVIG OG FRISKOLEN

AF CECIL CHRISTENSEN, BIRTE FAHNØE LUND, CARSTEN OXENVAD & LIS TOELBERG

I artiklen undersøges N.F.S. Grundtvigs indvirkning på de grundtvig-koldske friskoler med udgangspunkt i fire betragtninger. Den almene opfattelse er, at Grundtvig kun sjældent har forholdt sig til børneskolen, men der findes imidlertid flere skrifter, hvor Grundtvig redegør for sine skoletanker for børn og unge. Disse vil fremgå af artiklens første del. Christen Kold var praktikerens ved oprettelsen af de tidlige grundtvig-koldske friskoler. I artiklens anden del belyses, hvilken indflydelse Grundtvig havde på Kolds menneske- og dannelsestankesyn, samt hvordan Grundtvigs teoretiske skoletanker fik liv gennem Kold og hans elever og arvtageres praktiske udøvelse fra 1800-tallet til nutiden. For Grundtvig og Kold var det essentielt at gøre op med den gængse opfattelse af forælderrollen i forhold til børnenes skolegang. Frihed og myndighed til at tage ansvar for børnenes undervisning uden statslig indblanding var helt afgørende. Hvordan disse tanker blev omsat til praksis, eksemplificeres i den tredje del. Til sidst belyses, hvordan friskolefolk i 1886 fandt sammen om oprettelse af en forening, der skulle styrke sammenholdet, forsvare undervisningsfriheden og skabe økonomisk sikre rammer gennem en frisindet skolelovgivning.¹

GRUNDTVIGS TANKER OM EN BØRNESKOLE

En søgning i Grundtvigs Værker² giver i 2022 kun fire tekster, hvori ordet *friskole* indgår. Det bruges bl.a. i 1840, hvor Grundtvig skriver: "naar Kong Christian den Ottende, som det er mit glade Haab, aabner en saadan Kongelig Friskole for Livet", men med *friskole* menes der her en gratis-skole for ungdommen.³

Kun ganske få steder, som i et par taler på Marielyst Højskole i 1868 og 1869, og altså efter at Christen Kold i 1852 begyndte sin skole i Dalby, der af Dansk Friskoleforening opfattes som den første friskole, taler Grundtvig om friskole i en nutidig betydning. På Marielyst var emnet i 1868 den skandinaviske sag, hvor en ny

1 Tak til Kim Arne Pedersen for betydningsfulde kommentarer til en tidligere version af artiklen.

2 Center for Grundtvigforskning 2022.

3 ODS har i 1924 tre forklaringer på ordet Friskole: 1) et ikke statsligt akademi. 2) "betegnelse for de af den grundtvigske retning (første gang af Kr. Kold 1852) oprettede private skoler, hvor forældrekredsen selv vælger læreren." – med en henvisning til ministeriel skrivelse fra 1880. 3) "skole, hvor eleverne nyder gratis skolegang (mods. Betalingskole)."

svensk højskole blev omtalt. Her har Grundtvig ifølge *Dansk Folketidende*⁴ talt om friskoler som børneskoler, hvilket åbenbart ikke har været den almindelige brug af ordet, for bladet har sat det i citationstegn.

“Forresten var det ikke nok med Høiskoler for den voksne Ungdom, der maatte ogsaa oprettes “Friskoler” for Børnene, hvor de gennem den mundtlige Fortælling blev gjort bekendt med Fædrelandet, Folket og Modersmaalet, og – hvis de kom fra kristelige Huse – tillige blev underviste i den kristelige Børnelærdom”.⁵

Ud over begrebet Friskoler ser vi her også en metodisk og indholdsmæssig beskrivelse af skolerne: *Fortælling* om fædrelandet, folket, modersmålet og – eventuelt den kristelige børnelærdom.

Lad os først tage fat på begrebet fortælling. I det store forfatterskab bruges *fortælling* eller *at fortælle* forbavsende få gange, mens mundtlighed står centralt i de pædagogiske skrifter, som her i et tidligt skrift *Om Almue-Underviisningen*:

“Altsaa, det er min uforbeholdne, og som jeg troer, baade i det Heles og i Almuens Vilkaar dybt grundede Mening: Christendoms-Kundskab *fremfor Alt*, og dernæst saa megen historisk Kundskab især om Fædrenelandet, som der findes Tid og Evner til, bør Menig-Mand besidde, Kundskaberne bør, saavidt mueligt, bibringes ham ved et *levende, mundtligt* Foredrag”.⁶

Teksten er fra en, ikke færdiggjort, pædagogisk afhandling fra omkring 1819 og er præget af den bibelkristendom, som han senere lægger bag sig, men peger samtidig frem imod en skole, der i høj grad bygger på mundtlighed, på det levende ord.

Tyve år senere i 1829 er det en anden Grundtvig, vi ser. Her udgiver han bogen *Historisk Børne-Lærdom*, der især i andenudgaven fra 1832 har interessante didaktiske betragtninger i fortalen, som han indleder således:

“Efter nu i mange Aar at have sysselsat mig med historisk Undervisning, vel mest i Tankerne, men dog ogsaa i Virkeligheden, finder jeg,

4 Ugebladet *Dansk Folketidende* udgives og redigeres på dette tidspunkt af den grundtvigske folketingspolitiker Sofus Høgsbro fra Det nationale Venstre.

5 Grundtvig 1956: 99. Mens man generelt taler om Grundtvigs påvirkning af Christen Kold, så er det nok omvendt her. Kold havde talt ved det grundtvigske vennemøde i 1866. I sin præsentation af Kold taler Grundtvig om det levende Ord, Kold, derimod, taler om *at fortælle*.

6 Bugge 1968a: 193.

man kommer bedst afsted dermed paa den simple Maade jeg her vil kortelig betegne.”⁷

I første omgang går han ud fra Middelhavet “og de tre Verdens-Dele omkring det, men ikke anderledes, end at det vides bestemt, hvordan Evropa, Asien og Afrika ligger for Middell-Havet, hvad Landene omkring det hedder nu, og hvad de hed i gamle Dage.”⁸ Grundtvig taler om børn, om mundtlighed, om rim, der er lette at huske, og om kort der illustrerer fortællingen. Kortene er såvel traditionelle landkort, både historiske og nutidige og det særlige *Tidens Strøm*, der følger folkeslagenes udvikling gennem 3000 år.

Inspirationen hertil kommer fra den tyske pædagog Johann Gottlieb Friedrich Strass, men Grundtvig tænker selvstændig didaktisk, skriver sine *Krønike-Riim til Børne-Lærdom* i 1829 og får udgivet en dansk udgave af *Tidens Strøm*. Den gengivne *Tidens Strøm eller universal-historisk Omrids* er fra 1870.⁹

Fremhævelsen af mundtligheden på bekostning af læsningen falder godt i tråd med tankerne fra den ti år yngre afhandling om almueundervisning og bliver endnu mere markant i højskoleskrifterne fra 1830’erne og 1840’erne.

Skolen for Livet og Academiet i Soer fra 1838 begynder med digtet ‘Moders Navn er en himmelsk Lyd,’ der priser modersmålet som “det *Kraftens Ord*, Som lever i *Folkemunde*”, og værkets efterskrift indledes ligeledes programmatisk med erklæringen: “Skriften *staaer* men Ordet *gaaer*.”¹⁰

Hvad er det, som det Ord kan, hvorfra kommer dets magt? Begrebet, *Det levende Ord*, kan muligvis kaste lys over det. For os, der kommer fra en friskoletradition, er det svært ikke at læse den koldske undervisningsform, fortællingen, ind i dette begreb. Men oprindelsen skal nok nærmere findes i Johannesprologen¹¹ og i Grundtvigs søgen efter kristendommens grundlag, der på dramatisk vis kulminerer med udgivelsen af *Kirkens Gienmæle* i 1825. Grundtvigs søgen efter den sande kristendom har visse ligheder med Martin Luthers 300 år tidligere, men hvor Luther vender sig imod skriften, erkender Grundtvig, at skriften ikke kan være kristendommens grundlag, da de nytestamentlige skrifter er yngre end kri-

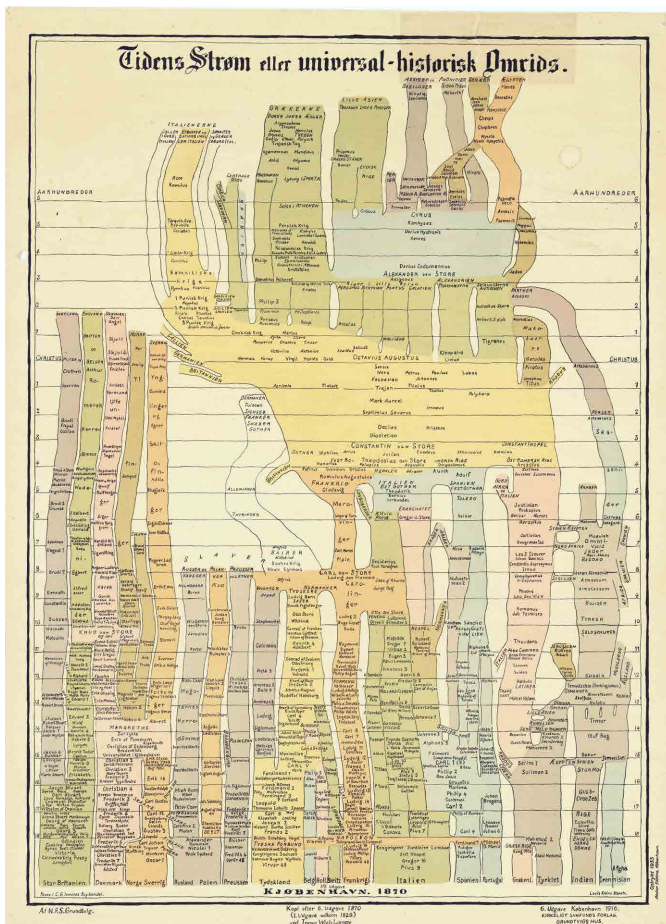
7 Grundtvig 1890: 3

8 Grundtvig 1890: 3.

9 Svend Grundtvigs hustru, Lavra Grundtvig, beskriver i Johansen & Høirup 1948: 145-146 denne kombinerede historie- og geografiundervisning, som Grundtvig forestod i hjemmet.

10 Bugge 1968b: 80, 120.

11 Bibelen 1866. Joh. 1-5 er her gengivet efter Jacob Christian Lindbergs bibeloversættelse: “I Begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud; det var i Begyndelsen hos Gud; alle Ting ere blevne ved det, og uden det er ikke et blevet til, af hvad som er; i det var Liv, og Livet var Menneskenes Lys: og Lyset skinnede i Mørket, og Mørket fattede det ikke.” Ordet, livet og lyset! Lindbergs bibeloversættelse, hvoraf første udgave udkom i perioden 1837-53 er tilegnet “Aandens ypperste Præst i Norden” – Grundtvig.

N.F.S. Grundtvigs Historisk Børne-Lærdom og den medfølgende tidstavle over verdenshistorien Tidens Strøm eller universal historisk Omrids udkom begge i 1829 og blev senere genudgivet henholdsvis syv og fem gange med Grundtvigs egne tilføjelser og ændringer. De var således blandt de mest udbredte undervisningsmidler i verdenshistorie i anden halvdel af 1800-tallet. Tidstavlen blev anvendt i mange friskoler og i nogle landsbyskoler, ligesom både lærebogen og tidstavlen var udbredte på folkehøjskolerne. Tidstavlen Tidens Strøm var lavet efter et tysk forlæg, men Grundtvig prægede den med sin egen idealistiske historiefilosofi ved at medtage store kulturpersonligheder som Ansgar og Luther i stedet for opfindelser, viden og færdigheder, der var i fokus på oplysningstidens tidstavler, og ved at give de nordiske og britiske folkeslag en prominent plads som selvstændige floder i tidens strøm på bekostning af slaver, germanere og kinesere. Englands, Skotlands, Danmarks, Norges og Sveriges historie føres således helt tilbage til 200 år f.Kr. med angivelse af sagnkonger som Dan, Skjold, Vermund og Uffe for Danmarks vedkommende (Oxenvad.dk).

stendommen. Det var ikke skriften, der gjorde mange kristne den første pinse, det var apostlenes forkyndelse – det talte og levende ord.¹² Det ord leder Grundtvig efter i begyndelsen af 1820'erne og finder det i trosbekendelsen ved dåben og ordene ved nadveren. For Grundtvig er kirken da ikke længere hverken en statsinstitution eller en bygning, men et levende fællesskab af de mennesker, der mødes om dåb og nadver. En logisk følge heraf bliver, som han i 1836 skriver i artiklen med den polemiske titel *Er Troen virkelig en Skole-Sag?*:

“Altsaa, til og for de *levende Christne*, faa eller mange, er det jeg vil skrive min Mening, ingenlunde et flygtigt Indfald eller en Bogstav-Regning, men en af Livet udsprunget, længe overveiet og med Erfaring sammenlignet Mening, som er, at *Troen*, Gud skee Lov! *slet ingen Skole-Sag* er, men at den hele Religjions-Underviisning i Skolerne, som vi giennem Aarhundreder har plaget os selv og Børnene med, var en stor *Vildfarelse*, som vi skal glæde os over, den herskende Forvirring endelig har nødt os til at indsee. Jeg siger, *Gud skee Lov!* at *Troen slet ingen Skole-Sag* er, thi var den det, da maatte vi kalde vor Stilling fortvivlet, og det var kun en daarlig Trøst for Danske Christne, at der i Vensløv, og hist og her i Krogene, sad en luthersk Skole-Mester, naar der mod enhver Saadan var hele Snese, hvis Troes eller Vantroes Indpodelse i de Christnes Børn vi maatte grue for.”¹³

Artiklen er skrevet som en kommentar til et indlæg i *Nordisk Kirketidende* 26. januar 1836, hvor den gudeligt vakte lærer Rasmus Sørensen fra Venslev havde et indlæg med titlen ‘Hvad er en luthersk catechetisk Skole?’ Helt i tråd med den herskende opfattelse af forholdet mellem skole og kirke skriver Rasmus Sørensen bl.a. “og uden al Modsigelse af troende Christne maa det da være det vigtigste i Skolen, at meddele Børnene Troen.”¹⁴

I 1819 ville Grundtvig nok have billiget dette, men i 1836 ved han, at “Tvang til Tro er Snak i Taaget”. Grundtvig skriver videre, at han finder det:

12 ApG 2, 37-47.

13 Bugge 1968a: 268.

14 Danmarkshistorien.dk 2012a. Helt i overensstemmelse med Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark, 29. juli 1814 §22: “Ved Børnenes Underviisning skal der i Almindelighed tages Hensyn til at danne dem til gode og retskafne Mennesker; i Overensstemmelse med den evangelisk-christelige Lære; samt til at bibringe dem de Kundskaber og Færdigheder, der ere dem nødvendige for at blive nyttige Borgere i Staten.”

“... usømmeligt at bruge det Helligste for Mennesket til en mekanisk Forstands-Øvelse [og, at han virkelig har] ... det Haab, at alle fornuftige Folk snart vil enes om at frabede sig Religions-Underviisning i de offentlige Skoler af alle Slags, især, da alle De, der har mindste Følelse af, at *Tro* er et *Hjerte-Anliggende*, og ei *selv* er *Skole-Mestere*, vil indsee, det er i Bund og Grund forkeert at lære *Troen* uden ad som en *Lex*e eller at udtvære og giennempidske den *catechetisk*. At vore *Børn*, naar Skolerne ellers er taalelige, kan have godt af der at høre, hvordan Man skal føre sig op i Verden, naar Man ikke vil falde i Rettens Hænder, men tvertimod være agtet i sin *Kreds* og efterlade sig et godt *Efter-Mæle*, det er en ligefrem *Sag*, men det er eens baade for *Christne* og *Jøder* og *Hedninger*, og bør staa aldeles uden for *Troes-Sagen*”.¹⁵

Kristendommen er ikke en skolesag, men en hjertesag, hvorfor det ikke er staten, men forældrene, der – alene eller sammen med ligesindede – har rettighederne og pligterne på dette område.

To forhold skal der her peges på: For det første kan Grundtvigs syn på forældreretten på sigt have været med til at udbrede hjemmeundervisning blandt børnene, og dermed til oprettelse af mange af de hjemskoler, der blev grundlaget for de første friskoler. Dette, åndelige argument for hjemmeundervisning, har imidlertid næppe været årsagen til, at Grundtvigs egne børn blev hjemmeundervist, og kan derfor ikke stå alene. Et mere jordnært argument, forældres dårlige minder fra egen skoletid, som man kan se hos Ane Jensen fra Trunderup, har sikkert ofte været det udslagsgivende. Dyrslæge Jensen fra Kværndrup fortæller herom: “Denne [den offentlige almueskole] havde moderen nemlig i meget bedrøvelig erindring fra sin egen skolegang, og hun syntes, at der kunne børnene lære alt ondt, men intet godt.”¹⁶ Og rent juridisk var der hjemmel til hjemundervisning i almueskoleloven.¹⁷

Desuden kan vi ud over spørgsmålet om, hvorvidt troen er en skolesag eller ej, i de to sidste tekstuddrag, også, med udtrykkene “mekanisk Forstands-Øvelse” og “at lære [...] uden ad som en *Lex*e”, ane Grundtvigs eksamensaversion. Også i

15 Grundtvig 1955: 25.

16 Fynhistorie.dk 2006.

17 Danmarkshistorien 2012a. § 18: Forpligtelsen til at lade Børn eller Tyende søge Almueskolerne, bortfalder for dem, som ved en Student, seminaristisk oplært Skolelærer eller paa anden Maade saaledes drage Omsorg for deres Børns, Myndlingers eller Tyendes Underviisning, at Amtsskoledirectionen efter indhentet Oplysning fra Sognecommissionen finder anden Skolegang for disse ufornöden.

dag finder vi en modstand imod eksamen mange steder, en modstand, der ofte grunder sig i karakterræs eller en opfattelse af, at man ikke bør måle på børn, eller på mennesker i det hele taget.

Grundtvigs uvilje skal nok snarere findes i hans menneskesyn. I 1832 udsender han for anden gang en bog om den nordiske mytologi. På titelbladet står der denne gang *Nordens Mythologi eller Sindbillede-Sprog, historisk-poetisk udviklet og oplyst af Nik. Fred. Sev. Grundtvig*. Her skriver han i det første kapitel, 'Universal-Historisk Vidskab':

“paa en *fremskridende Oplysning og Dannelse* maae alle kloge Skole-Indretninger være beregnede. Er vi derfor saa forfængelige, at vi vil gjøre vore Børn og hele Efter-Slægten til et Steen-Tryk af os i Legems-Størrelse, da gjør vi os selv en stor Skam, og gjør, saavidt det staaer til os, Efter-Slægten ulykkelig, fordi Mennesket er ingen Abekat, bestemt til først at efterabe de andre Dyr, og siden sig selv til Verdens Ende, men han er en mageløs, underfuld Skabning, i hvem Guddommelige Kræfter skal kundgiøre, udvikle og klare sig gennem tusinde Slægter, som et Guddommeligt Experiment, der viser, hvordan Aand og Støv kan gennemtrænge hinanden, og forklares i en fælles guddommelig Bevidsthed.”¹⁸

Mennesket er ingen abekat, men det er netop det, som *mechaniske forstandsøvelser* og *udenadlærte lektier* gør det til. Mennesket er et guddommeligt eksperiment, der, historisk handlende, altid overskrider og skaber nye muligheder. Skaber og overskrider – på græsk hedder det *poiesis*! Var mennesket kun historisk, så gjorde eksamensuvæsenet med sin efteraben af de udenadlærte tekster ikke den store skade, men vi er netop ikke abekatte, vi er mennesker, der kan og skal overskride, omskabe og forny vores livsvilkår – vi lever et historisk-poetisk liv. Ove Korsgaard gør i artiklen 'Grundtvigs syn på det nordiske i lyset af ny nordisk skole'¹⁹ rede for, at Grundtvig er for kappestriden, der jo fremmer kreativiteten, og at hans forhold til eksamen udelukkende grunder sig i den åndløshed, som de *mekaniske forstandsøvelser* og *udenadlærte lektier* er udtryk for.

Så vidt så godt, men skriver Grundtvig noget, hvor han for alvor kommer tæt på undervisning af børn? Ikke meget, men i et enkelt forholdsvis sent skrift, 'Skolemester-Legen i Danmark' fra 1850, nærmest sprudler Grundtvig af pædagogisk liv. Artiklen indledes med at beskrive legen, der begynder med, "at man stikker Ild

18 Grundtvig 1907: 22

19 Korsgaard 2014: 33-34

paa et Stykke graat Papir, og naar det er heelt omspændt af Luen, blæser man den ud, hvorpaa den ene Gnist gaaer ud efter den anden". Den *sidste* tilbageværende gnist er *Skolemesteren*, som det så gælder om "at smække, førend den gaaer ud af sig selv."²⁰ Grundtvig anstiller herefter nogle betragtninger over, hvorvidt han skal grine eller græde over en sådan leg, og kommer frem til, at hvad der fristede ham til at græde. Det er:

"Sorgen over, at vi har saadanne Skoler, og at de fleste Børn, naar de ikke vil gaae godvillig, trækkes ved Haarene ind i dem, hvad tilvisse er noget af det sørgeligste, man kan tænke sig, naar man er kommet til det Skiøn, at *Menneske-Livet*, selv midt i denne syndige Verden, er en kostelig Gudsgave, saa det »*femte Bud*« gælder endnu langt bogstaveligere om *det Liv*, *Mennesket* har for sig selv end om det, vi paa en Maade deler med alle Dyrene paa Marken.

At nemlig *Skolegangen*, som den sædvanlig drives, ingenlunde tjener til at vække, nære, styrke og glæde det *egenlige Menneskeliv*, som det »vingede Ord« medfører og udtrykker, men snarere til at forhindre, forkue og fortære det, er ikke blot en daglig Erfaring af det sørgeligste Slags, men følger med Nødvendighed af det sande Ordsprog, at »*Bogstaven ihjelslaer*«.²¹

'Du må ikke slå ihjel' betyder også, at du ikke må slå livet ihjel i skolen, der netop skal "vække, nære, styrke og glæde det *egenlige Menneskeliv*".

"Skal der imidlertid raades Bod paa Uvæsenet, saa *Menneske-Livet* baade i sin *folkelige* og i sin *grundmenneskelige* eller *christelige* Skikkelse, istedenfor at pines enten i eller af Børnene, tvertimod kan vækkes og indpodes, næres og udvikles hos dem, da maa man see til at lære dem en *bedre Skolemester-Leg* end den med det graa Papir, og en saadan vil for Børn og alle *levende* Folk være meget let at lære, uagtet den for alle Dødbidere seer fra Begyndelsen ud som det bare Fjas, og siden, naar den har gjort sin Virkning, som et Hæxeri, man kan blive gal af at tænke paa."²²

Hertil vil dødbiderne naturligvis sige, at det er:

20 Grundtvig 1909: 246.

21 Grundtvig 1909: 246-247.

22 Grundtvig 1909: 248.

“Giøgleri og Blændværk, Sværmeri og Fanatisme altsammen, men naar der virkelig er *Aand i Ordet*, saa bliver der ogsaa Liv og Mening i Legen, enten det saa er Træer og Dyr, eller Mennesker og Guder, hvormed der ingenlunde spases, men for Alvor leges; thi *Lykken*, som Dødbiderne kalder *Ulykken*, er, at *Ordet* i *Folkemunde* staaer nødvendig i en nær og levende Forbindelse med hele *Folket*, dets Tanker og Følelser, dets Bopæle og daglige Sysler, dets *Fortid* og *Fremtid*, følgelig med alt hvad der for Folket er virkeligt, vigtigt og dyrebart. Heraf flyder nemlig med Nødvendighed, at Legen ligefra Begyndelsen er baade lystelig og lærerig for Børnene, i samme Grad som de har Livlighed med Lyst og Nemme, og *Legen* fører af sig selv til *alvorlig Eftertanke*, fordi hvert Skridt i Levnets-Løbet minder om den og svarer til den, som Opfyldelse til Forudsigelse.”²³

Allerede i *Skolen for Livet og Academiet i Soer* skriver Grundtvig, at det er gennem “*Tale og Sang* at [man bør] oplyse og forlyste den letnemme Ungdom”,²⁴ men intet sted beskriver han en vision om børneskole så levende som her i ‘Skolemester-Legen i Danmark’.

GRUNDTVIG OG KOLD

I august 1860 holdt Grundtvig en skarp, polemisk og poetisk tale om sine skoletanker og livssyn til et *Friskolemøde* i København, indkaldt og arrangeret af Jeppe Tang, forstander på det grundtvigsk prægede Blågårds Friseminarium. Det var første og så vidt vides sidste gang, Grundtvig deltog i et friskolemøde for skolefolk fra hele landet. Han glædede sig over at få ordet blandt mænd: “Som har ungdommens fri og folkelige undervisning og oplysning for øje, og som hver i sin kreds arbejde til dette mål.”²⁵ Talen har mange interessante elementer, der tydeligt udtrykker, hvad Grundtvig anser for absolut nødvendige præmisser for at lave en skole med ånd og liv, der kan skabe glæde, mod og lys i skolen. At talen er skarp, ses bl.a. i Grundtvigs kritik af statsskolens dannelsesidealer, der ifølge Grundtvig er dødens skole, blækskolen. Han kalder disse skoler for læseskoler, skriveskoler, regneskoler og måleskoler, der på alle måder modarbejder det virkelige og sande menneskeliv, der i Grundtvigs forståelse er: “Husliv, folkeliv og borgerliv; ja både som timeligt og evigt liv til gavn og glæde for menneskenes børn.” “Huslivet”, kærligheden i familien, er for Grundtvig grundlaget for kærligheden til næsten, der er

23 Grundtvig 1909: 249.

24 Bugge 1968b: 121.

25 Dannebrog 1860: 1-3.

forudsætningen for at forstå "folkelivet", et folks særkende, der blandt andet kommer til erkendelse gennem et folks historie, sagn, myter og modersmålet. "Borgerlivet" forstår Grundtvig som borgerlige love, en aftale mellem staten og folket, der skal sikre det fælles bedste.²⁶

Grundtvig fortsætter polemisk med at revse skoleholderne, hvis fornemste mål er at danne børn og unge i deres eget billede uden hensyntagen til elevernes glæde og livslyst. De modarbejder med andre ord skolen for livet og praktiserer skolen for døden. Men Grundtvig har en ukuelig tro på, at nye tider er på vej, for han er nået frem til det talte ords betydning både i kirken og i skolen: "Først året efter var det, jeg klarlig så lys i kirken over Gudsordet og lys i skolen over menneskeordet, begge i munden med ånd, som de eneste åndelige livskilder og livsfloder på jorden."²⁷

Kritikken af den gængse skole er ikke til at tage fejl af. Det må uden tvivl have glædet deltagerne at lytte til Grundtvigs tale, for de var forsamlede til skolemødet med det formål at fremme forandring og nytænkning både i almueskolen og de frie skoler, der på dette tidspunkt inkluderede både børneskoler, højskoler og de frie seminarier. Blandt deltagerne i friskolemødet var en yderst central person, nemlig Christen Kold. I 1860 drev han både en fri børneskole og en højere bondeskole i Dalby. Han har utvivlsomt lyttet med stor interesse og genkendelse til Grundtvigs tale, for det var netop med udgangspunkt i de skoletanker Kold holdt skole. At han fandt inspiration i Grundtvigs skoletanker, ses tydeligt i hans afhandling *Om Børneskolen*, som Kold skrev i 1850 på opfordring fra den grundtvigske præst i Ryslinge, Vilhelm Birkedal, hvor Kold var huslærer. Anledningen var udskrivningen af en konkurrence fra *Fyens Litterære Selskab*, med titlen *Hvilke Forandringer i Borger- og Almueskolevæsenet ere blevne nødvendige ved de forandrede Forhold i vort Fædreland, og paa hvilken Maade bør de iværksættes?* Bare tre forslag blev indsendt, og Kolds afhandling *Om Børneskolen* fik en sønderlemmende kritik. I afhandlingen benytter Kold Grundtvigs analogi mellem historiens udviklingstrin fra oldtiden over middelalderen til den moderne tid og menneskets udviklingstrin fra barn til voksen, hvor barndomstiden er præget af *fantasi*, ungdomstiden af *følelse* og voksenalderen er *forstandstiden*. Og det er gennem det levende ord, fortællingen, at fantasien næres med det formål "at vække Aander er det levende Ord alene forbeholdt, og først naar Aanden er vakt, kan den kunstige Oplysningsvej gennem Skrift med Nytte betrædes".²⁸ Desuden ved vi, at Kold og Anders Povlsen Dal allerede i Ryslinge Højere Bondeskole benyttede flere af

26 Dannebrog 1860: 1-3.

27 Dannebrog 1860: 1-3

28 Kold & Skovrup 1944: 21.

Grundtvigs bøger i undervisningen f.eks. *Bragesnak*, *Nordens Mythologi*, en skoleudgave af *Haandbog i Verdenshistorien* og hans historiske kort *Tidens Strøm* med forklaringer.²⁹

For at forstå udbredelsen af Grundtvigs skoletanker i børneskolen er det helt afgørende at bringe Christen Kold i spil, for det var Kold, der i praksis førte Grundtvigs skoletanker ud i virkeligheden. Ved hans død i 1870 var der 73 koldske friskoler i drift, men Kold hjalp mere end 100 friskoler på følgende måder: Ved deres oprettelse; hvor han sørgede for en lærer, der ifølge Kold lige netop passede til den pågældende kreds, med økonomisk støtte eller ved lejlighedsvis at undervise f.eks. i Trunderup hjemskole og Sødunge Friskole, men også ved at besøge friskolerne, hvor han var deres mentor og vejleder.³⁰ I vakte kredse, der ønskede at tage ansvaret for deres børns undervisning, var Kold altid parat til at hjælpe og bistod dermed forældrene til selv at tage ansvar for deres børns undervisning. I skolerne blev drenge og piger undervist sammen i modsætning til private skoler i byerne, mens lærerne i de første årtier næsten udelukkende var mænd. En del kvinder var dog også initiativtagere til friskoler.

Det var i Dalby på Hindsholm, den første frie grundtvig-koldske skole blev oprettet i 1852. Inden da var der siden 1839 oprettet en række friskoler af den gammellutherske lægmandsvækkelse på Horsenseggen, De Stærke Jyder, men de forblev en lokal foreteelse. I København var der desuden i 1841 oprettet en børneskole i tilknytning til Dronning Caroline Amalies Asyl med Grundtvig som direktør de første par år, men den blev hurtigt omdannet til en pigeskole. Udvidelsen af Kolds højskolevirksomhed med en børneskole var en frugtbar kombination, idet en del af højskoleeleverne efter endt højskoleophold blev lærere i de første friskoler, der næsten alle begyndte i en stue som hjemskole. Grundtvigs ideal om hjemskole, hvor forældrene tager ansvaret for børnenes undervisning, er behandlet i artiklens første afsnit.

Mindst 60 såkaldte koldunger, heraf 5 kvinder, kom til at undervise på friskoler og enkelte tillige på højskoler.³¹ Adskillige af Christen Kolds elever oprettede desuden friskoler, når de blev forældre, og dermed bredte det grundtvigske livs- og dannelsessyn sig i store dele af landet. Senere kom inspirationen til oprettelse af friskoler også fra andre højskoler og kirkelige grundtvigske bevægelser, hvilket resulterede i en markant forøgelse af frie børneskoler til 186 i 1880.³² Flertallet af disse var grundtvig-koldske.³³

29 Engberg 1985: 145, 169.

30 Thirslund 2002: 68.

31 Thirslund 2002: 65.

32 Christensen 2021: 32.

33 Christensen 2021: 34.

GRUNDTVIGS SKOLETANKER I DE ÆLDSTE FRISKOLER

Så vidt vides findes der kun én bevaret skoleplan, der detaljeret beskriver formål og indhold. Den er skrevet af Kolds elev, Rasmus Hansen, lærer på Vejstrup Friskole, der blev oprettet som hjemskole i 1856. I sin skoleplan gør han rede for hovedformålet med undervisningen:

“Vedkommende betragte Skolen som et Resultat af den folkelige Frihed, Grundloven af 5. Juni 1849 skænkede det danske Folk. Det foresvæver nemlig Vedkommende, at Friheden kan umulig udvikles og gaa i Arv til Efterslægten, med mindre Bondestanden, der udgør det store Flertal og altsaa paa en Maade er i Besiddelse af Magten, kan tilegne sig saa mange Kundskaber og saa megen Folkelig Dan-nelse, at den bliver sig selv bevidst ved at skatte sine Friheder og Indflydelse, ved at tale det djerve Ord paa rette Tid og paa rette Sted, ved at frede om Kunster og Videnskaber og alt det skønne i Livet.”³⁴

Dette er en væsentlig tilkendegivelse af det overordnede formål, nemlig at bibringe eleverne mod, lyst og kærlighed til at være aktive, myndige medborgere. Dernæst gør Rasmus Hansen rede for, hvad der efter hans mening kræves for at opnå den sande frihed, nemlig et kristent grundlag som en forudsætning for livet på jorden og efter døden. I skoleplanen redegør han for, hvilke fag der undervises i og hvilke bøger, der benyttes. De faglige ambitioner er ligeledes beskrevet i skoleplanen.

Den grundtvigske indflydelse er tydelig, idet Rasmus Hansen bl.a. nævner *Ludvig Christian Müllers Bibelhistorie* og *Grundtvigs Haandbog i Verdenshistorien* samt *Tangs Fædrelandshistorie* som grundlag for fortællefagene i 1. klasse, der skal forstås som samlæsning af de yngste klasser. Eleverne i anden klasse, de ældste elever, fik ifølge skoleplanen fortællinger efter Melbyes “Fortællinger af Kirkehistorien, Fædrelandshistorie fortalt efter Barfoed og Saxo, som Hjælpemidler bruges ogsaa Rimkrøniken, Kæmpeviserne og Brandts Samlinger af Fædrelandshistoriske Sange”. Også Grundtvigs Verdenshistorie benyttes i anden klasse.

Det må formodes, at disse bøger havde stor udbredelse i de grundtvig-koldske friskoler, idet mange af de første friskolelærere kom fra Kolds højskoler. Men hvordan valget af bøger, og ikke mindst deres forfattere, blev foretaget er et spændende spørgsmål. Det er ikke muligt at forholde sig til samtlige forfattere, men for at forstå netværket, vennekredsen, omkring Grundtvig, har vi valgt at sætte fokus

34 Lund 2016: 39-40

Uddrag af friskolelærer Rasmus Hansens skoleplan for Vejstrup Friskole (Friskolearkivet).

på Ludvig Christian Müller. Når han er en central person i den grundtvigske virkningshistorie, er det, fordi han i en periode underviste Grundtvigs børn, og dermed kendte ham personligt. Han underviste desuden på den grundtvigske inspirerede friskole på Christianshavn, der var oprettet af cand.theol. J.G.S. Jensen i 1834.³⁵ Müller skrev adskillige lærebøger i fagene historie og religion, alle skrevet på et levende sprog, der kunne fortælles ud fra. Fra 1842 til 1848 var han forstander på Snedsted Seminarium, og da seminariet flyttede til Ranum, var han forstander der til 1850. Müller var lærer for adskillige betydningsfulde grundtvigske fri- og højskolelærere. Her skal nævnes Anders Povlsen Dal, der var ansat ved Kolds fri- og højskoler fra 1851 til 1864, Morten Eskesen, der på foranledning af Grundtvig i en periode var lærer på Marielyst Højskole og senere blev lærer på Rudme og Odense friskoler, samt Jeppe Tang, der var seminarieforsstander på Blågård Friseminarium og tillige en god ven af Grundtvig.³⁶ Der er derfor grund til at antage, at Müllers påvirkning i de grundtvigske friskolekredse er signifikant, og et tydeligt eksempel på, hvordan Grundtvigs skoletanker spredte sig som ringe i vand.

35 Lange 1933: bd.1, 46-56.

36 Engberg 2011; Hjermitslev 2020.

GRUNDTVIGS SKOLETANKER I DAG

Mange af de gamle friskoler eksisterer stadig i 2022 og definerer sig nu eksplicit som grundtvig-koldske. For at forstå, hvordan denne arv fortolkes i nutiden, er det givtigt at se nærmere på tre udvalgte friskoler, nemlig Øster Jølby Friskole på Mors fra 1861, Vester Skerninge Friskole på Fyn fra 1865 og Osted Friskole på Sjælland fra 1917. Mange beretninger i de tre friskolers jubilæumsskrifter og interviews med forstanderne vidner om, at fortælling, det hjemlige præg, morgensang og årligt tilbagevendende traditioner er umistelige værdier.³⁷

Fortælling er en væsentlig del af værdigrundlaget for Øster Jølby Friskole. Der er tre ugentlige fortælle timer på skemaet fra børnehaveklasse til 9. klasse. I indskolingen fortælles eventyr, nordisk mytologi og bibelhistorie. I mellemgruppen Danmarkshistorie, græsk mytologi og eventyr. Fra 6. til 9. klasse er der særlig fokus på verdenshistorien, en progression, der er helt i overensstemmelse med Grundtvigs skoletanker. Traditioner bidrager til skolens sammenhængskraft, og der indbydes blandt andet til fælles juletræ og teaterforestillinger. Alle lærere deltager i de fælles skolefester, og der er ligeledes stor forældreopbakning. For at fastholde de nære relationer mellem forældre og skole har man fravalgt kommunikation via intranet, fordi det personlige møde og den 'levende' samtale giver de bedste betingelser for gode samtaler. At mødes til fælles morgensang har gennem hele friskolens historie været et kernegrundlag. Indholdet har ikke forandret sig væsentligt; der synges en salme, bedes fadervor og synges yderligere en eller flere sange. Fornyelsen findes i valg af de sange, der synges. Dertil kommer, at musik fylder meget på skolens skema, idet alle klasser har musikundervisning, og der er frivillig musik efter normal skoletid. Glæden og samværet ved at spille og synge er livgivende og med til at fremme det forpligtende fællesskab.

I de grundtvig-koldske friskoler var og er de praktiske fag, håndværksfagene, en del af undervisningstraditionen, således også på Øster Jølby Friskole, hvor der i dag tilbydes bl.a. keramik, smedeværksted, glaskunst, og hvad lærerne i øvrigt brænder for at dele med eleverne. Friskolens undervisning forandres naturligvis i takt med samfundets udfordringer. Nytænkningen og forandringerne bygger dog fortsat på det grundtvig-koldske grundlag. Grundtvig var meget optaget af 'praktiske sysler' og anså håndens og åndens dannelsesområder for ligeværdige. I skriftet *Lykønskning til Danmark med Det Danske Dummerhoved og Den Danske Høiskole* fra 1847, der ganske vist er skrevet til højskolerne, forholder han sig til de praktiske sysler og deres betydning. Det må antages, at det ligeledes blev en del af friskolernes selvforståelse:

37 Øster Jølby Friskole 1861-1986 (1986), Vester Skerninge Friskole 1865-1990 (1990); Jensen 2017; Lund 2022.

“At man ved Siden ad den danske Høiskole drev en Avlsgaard udmærket godt, det vilde vist nok baade være fornøieligt og gavnligt, og hvis Høiskolen var omringet af Værksteder, hvor alle Haandværker dreves udmærket godt, da vilde baade Fornøielsen og gavnligheden være udmærket stor, thi for hvert levende Menneske er det en Glæde at see den raske Bevægelse af Menneskelivet i mangfoldige og gavnlige Retninger, som man med et Ord kalde Driftighed, og for Ungdommen vilde det være til uberegneligt Gavn, baade at hver kunde see sin Syssel drevet mesterlig, og at have den levende Mangfoldighed for Øie, hvorpaa deres forstandige Ledere altid vilde henvende deres Opmærksomhed”.³⁸

I 2022 defineres det grundtvig-koldske livsyn på Vester Skerninge Friskole med seks dannelsesområder: *Personlig dannelse*, der bl.a. skal fremme den gode selvidentitet og livsduelighed hjulpet på vej af nysgerrighed, undren, modighed, handlekraft, ansvarlighed og robusthed. *Social dannelse* med fokus på respekt for mangfoldighed, anerkendelse, empati og evnen til at samarbejde både i det nære samfund og interkulturelt. *Samfundsdannelse*, hvor begreber som medborgerskab, demokrati/frihed og forståelse for de store fællesskaber er væsentlige elementer. *Natur og krop* skal gennem leg, bevægelighed, sansning af og i naturen fremme naturforståelse og robusthed både fysisk og mentalt. *Kreativitetsdannelse* er evnen til foretagsomhed, mod og nytænkning, æstetisk sans og handlekraft. *Færdigheder*, der primært dækker over faglighed, men i et meningsfuldt samspil med de øvrige dannelsesområder. Der kan nævnes adskillige pædagogiske metoder til opnåelse af de centrale dannelsesprocesser, men helt genkendelige i det grundtvig-koldske livssyn er fortællingen og morgensangen, hvor alle mødes og får en fælles morgengave i form af sang, fadervor og fortællinger for hele skolefællesskabet. Hver fredag er der filosofi i forbindelse med morgensang. Alle elever får et fælles oplæg, der efterfølgende diskuteres i klassen. Emnerne spænder bredt fra helt nære temaer til livets store spørgsmål. Et af formålene er at give alle elever en fælles referenceramme, der kan fremme refleksion, respekt for mangfoldighed og stimulere nysgerrighed og videbegærlighed. Samfundets kompleksitet er tidsåndens væsentligste udfordring, fordi det komplekse ofte skaber fortællinger om alt det svære i tilværelsen; ensomhed, angst, klimaudfordringer, social uro og krige. Derfor er det altafgørende, at den gode fortælling og håbet får en bærende plads i barne- og menneskelivet, for uden håb og tro på fremtiden får

38 Borup & Schrøder 1929: 176.

håbløsheden stærk grobund. At medgive børnene håbet og troen på fremtiden er et fælles anliggende for skole og hjem.

På Osted Friskole har undervisning *uden for* skolens mure historisk været en pædagogisk arbejdsform. I 2022 inddrages udeskole i samtlige fag med det formål at give eleverne kropslige og sanselige oplevelser, der i sig selv har værdi, men som ligeledes understøtter fagligheden. Der er også et særligt fokus på musikken. Glæden ved at synge og skabe musik sammen er en katalysator for læring såvel fagligt som for at fremme det forpligtende fællesskab, hvor alle individer er vigtige brikker i processen. Desuden er morgensang en umistelig værdi, der nærmest har liturgisk karakter med salmesang, fadervor, børne- og folkelige sange, både nye og ældre, men også dannelsesmæssige indslag om alt mellem himmel og jord, fortalt af lærere, der vælger de emner, de brænder for. Skoleleder Per Krøis Kjærsgaard formulerer skarpt sin grundlæggende holdning til friskolens formål:

“På en grundtvig-koldsk skole som OFE [Osted Fri- og Efterskole] går det dannelsesmæssige udgangspunkt på, at den enkelte person – helt unik og særlig – ikke er et frit svævende individ, der begynder fra nul og har nok i sig selv. Tværtimod er mennesker en del af en kæde, der rækker både tilbage og frem i tiden – og ud til siderne næsten.”³⁹

Sammenfattende skal det understreges, at ovenstående på ingen måde er fyldestgørende for friskolernes samlede virke, men eksempler på skoleledernes tolkning af det grundtvig-koldske menneske- og dannelsessyn i 2022. Der er ingen facitliste, for det er forældre, lærere og elever, der i fællesskab definerer, hvordan de vil tolke grundlaget. Det er netop det særlige kendetegn ved de grundtvig-koldske friskoler. Man kan kritisk spørge, om det er forskelligt fra folkeskolen, hvor øget elev- og forældreindflydelse har gjort sig gældende i mange år, og siden 1990 har der været valgt skolebestyrelser med betydelig indflydelse på skolernes hverdag. I samme periode har lovgivningen formaliseret en styrket rolle for friskolernes bestyrelser, der nu formelt er skolernes overordnede ledelser. Den afgørende forskel er dog fortsat, at folkeskolen i betydelig grad er indholdsstyret via lovgivningen, mens friskolerne fortsat selv kan tilpasse undervisningens mål og midler, når de ellers står mål med folkeskolens. Udvidelsen af undervisningspligten i 1972 satte friskolerne i et dilemma, idet de skulle træffe beslutning om, hvorvidt skolerne skulle oprette klasser for 8. og 9. årgang. Med realeksamens afvikling et par år senere ville optagelse på ungdomsuddannelserne overvejende blive afhængige

39 Jensen 2017: 18-21.

af folkeskolens afgangsprøver. På næsten alle friskoler blev det drøftet, hvorvidt man skulle tilbyde overbygning, og om det var i overensstemmelse med de grundtvig-koldske skoletanker. I begyndelsen valgte mange at afvise indførelse af overbygning, fordi man forudså holdningsmæssige værdiskred vedrørende karakterer og afgangsprøver, men efter 50 år kan det konstateres, at langt de fleste skoler har taget udfordringen op og indført overbygning med afgangsprøver.⁴⁰ Som en konsekvens af det grundtvigske frihedssyn pågår der dog til stadighed drøftelser om eksamen eller alternative afgangsprøver på flere skoler. I 2022 er der i Dansk Friskoleforening 32 friskoler, der har valgt at være prøvefrie. Omtrent halvdelen af disse er Rudolf Steiner-skoler.⁴¹

Den demografiske udvikling har også været en udfordring for mange friskoler, der tidligere lå i stabile landbomiljøer. På grundlag af data fra Danmarks Statistik fik Dansk Friskoleforening i 2009 derfor gennemført en socioøkonomisk analyse, der viste minimale forskelle i uddannelsesniveau og indkomst mellem forældre i friskoler og folkeskoler.⁴² En nyere analyse fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd i 2020 kommer dog til en anden konklusion på baggrund af et talmateriale, hvor friskoler og private grundskoler ganske vist indgår samlet. Denne analyse konstaterer, at 20% af folkeskolerne er blevet nedlagt siden kommunalreformen i 2007, og at dette har medført en stigende tilgang af fri- og privatskoleelever i landdistrikterne. Det konstateres ligeledes, at børn af overklassen og den højere middelklasse som landsdækkende tendens efter 2009 er overrepræsenteret på fri- eller privatskoler. Begge undersøgelser har været udsat for en vis kritik, men er udtryk for en stadig debat om eventuelle misforhold mellem skoleformerne.⁴³

FORÆLDRE PÅ EN GRUNDTVIGSK PRÆGET FRISKOLE

“Det er kun forældrene, der ved, at der skal være en friskole her i Lille Egede.”⁴⁴ Dette udsagn siger noget centralt om Lille Egede Friskole, der ligger imellem Korsør og Boeslunde. Den gudelige vækkelse i første halvdel af 1800-tallet og en stigende utilfredshed med almueskolens strenge og dårlige undervisning dannede grundlaget for oprettelsen af friskolen. Det var modige folk, der oprettede skolen for at give deres børns en friere skolegang, og når skolen fortsat er en levende og velfungerende friskole, skyldes det, at forældre og skolekreds i skolens 163-årige virke har stået vagt om, at friskolen hele tiden har givet en undervisning, der lever op til forældrenes og skolekredsens værdigrundlag. I de gældende vedtægter for

40 Christensen 2016: 62

41 Dansk Friskoleforening 2022b.

42 Lilliendal 2016: 109-112

43 Pihl & Pedersen 2020: 1-9.

44 Udtalt af skoleleder Morten Tram Møller til generalforsamling på Lille Egede Friskole 1997.

Lille Egede Friskole står der i § 2: "Det er institutionens formål at drive en Grundtvigsk præget friskole indenfor rammerne i lovgivningen om friskoler i Danmark".⁴⁵

Da Lille Egede Friskole begyndte i 1859 med 20 elever, var det efter forberedelse af Birgitte og Christian Rasmussen på gården Lille Egede og husmand Niels Kristensen, der boede på Lille Egede Mark. Familien Rasmussen kom fra Lange-land, hvor Christian Rasmussen i sit barndomshjem havde oplevet de gudelige vækkelser. Christian Rasmussens far drog rundt i landet sammen med lægprædikant Peter Larsen Skræppenborg og holdt vækkelsesmøder. I Birgitte Rasmussens hjem vidste de ikke noget om de gudelige vækkelser, men til gengæld kom hun med en pengesæk, som Christian Rasmussen måtte bruge. Birgitte var en retsindig og viljestærk kvinde, og hun ville ikke, at deres børn skulle gå i den offentlige skole i Gryderup. Husmand Niels Kristensen, der var opvokset i Sønder Jellinge, var en veltalende mand med et lyst hoved, og han fulgte ivrigt med i alt vigtigt, der rørte sig i tiden.⁴⁶

I 1856 byggede Christian Rasmussen et hus, hvor hans svigermor kunne bo i den ene ende, fodermesteren i midten, og i den anden var der plads til en kommende friskole. Stifterne kontaktede Christen Hansen, Rosagergård, der fortalte om sine erfaringer med Vejstrup Friskole, og på hans anbefaling drog de to mænd til Dalby og talte med Christen Kold, der anbefalede dem en lærer.

Den første friskolelærer igennem to år blev Hans Hansen, der havde været på Kolds højskole i Dalby. Hans Hansen var aflønnet med få kroner, noget korn og den daglige middag på gården Lille Egede. Det var et kald at være friskolelærer i friskolernes første generation.⁴⁷ Seminarist Dalsgård Pedersen kom derefter fra Ferritslev Friskole og var lærer i et år, hvorefter Diderik Johansen på Kolds anbefaling kom til Lille Egede fra Højby Friskole. Diderik Johansen, der havde været på Kolds højskole i Dalby i vinteren 1858, blev en betydelig friskolelærer i Lille Egede igennem 36 år. Diderik Johansen drev friskolen videre i Christian Rasmussens hus, men da han kom hjem efter slaget ved Dybbøl i 1864, købte han et lille husmandssted på 4 tdr. land på Lille Egede Mark. Nu blev det Diderik Johansens egen skole i forståelse med forældrekredsen. Han var alene ansvarlig for den og aftalte selv skolepengene med børnenes forældre. Enhver betalte efter formåen, og derudover blev han aflønnet i naturalier.

Således var det forældrene, der forberedte og oprettede friskolen. De vidste, hvad de ville med *deres* børns undervisning, og for at opnå de bedste værdier fra de gudelige vækkelser kontaktede de Christen Kold. Der blev ikke holdt møder

45 Lille Egede Friskole 2007.

46 Historiske Skælskør 2022.

47 Eriksen 1999: 5.

om friskolens værdigrundlag, forældrene vidste, hvad de gjorde, når de spurgte Kold. De kendte ham som skolemanden, der hjalp og støttede friskolekredse, og samtidig vidste de, at friskolen ville blive fri for terperi og til gengæld fyldt med fortælling, salmer og sange. Lille Egede Friskole var den eneste friskole uden for Fyn, som Christen Kold støttede økonomisk.⁴⁸ Efter Dideriks Johansens død i 1898 drev hans enke Sofie Johansen skolen videre til juni 1900, hvorefter hun solgte ejendommen til en nabo, der lejede ud til den nystiftede skolekreds.

I friskolens første forhandlingsprotokol fra 1899 står der blandt andet i vedtægtens § 1, at kredsens antagne lærer skal undervise på så god og fyldig måde som muligt, og hvert barn skal undervises og omgås efter sin ejendommelighed og få det mål af kundskaber, som det er modtageligt for på de forskellige udviklingstrin. Det understreges også, at hvis undervisningen skal komme børnene til gavn, er det meget væsentligt, at der mellem læreren og børnenes forældre kan komme et godt samarbejde i stand, således at opdragelsen i hjemmet og skolen så vidt muligt kan gå hånd i hånd.⁴⁹ Her ses det for første gang på skrift, hvordan forældrene ønsker deres børn undervist. Ligeledes stadfæstes det, at friskolen herefter er ejet af skolekredsen med en folkevalgt bestyrelse og med generalforsamlingen som øverste myndighed.

Igen gennem historien har forældre og medlemmer af skolekredsen været synlige ud over det daglige skolevirke og bestyrelsens dagsorden, når der var behov for, at skolens vedtægter trådte tydeligt frem som det pejlemærke, *alle* skulle agere efter. Det kunne være omkring uoverensstemmelser imellem lærere, uro i forældrekrede eller skolekreds samt meningsforskelle i bestyrelsen, og i sådanne tilfælde bliver vedtægterne den utvetydige rettesnor. I givet fald kan medlemmer af skolekredsen udover forældrene være af stor betydning. Tidligere elever, forældre eller støtter af skolens virke har deres syn udefra, og deres historiske hukommelse kan være til stor hjælp for de aktuelle implicerede på skolen, og deres indlæg i debatten kan sætte aktuelle problemfelter i et andet perspektiv. Andre eksempler på, at bestyrelse og ansatte måtte agere ud over den daglige forretningsorden og med hensyntagen til ønsker og holdningstilkendegivelser fra skolekredsen, var under dialogen om overbygningen på Lille Egede Friskole, der forberedtes og indførtes i år 2000,⁵⁰ og ligeledes da Børnehaven Ravnereden forberedtes og indviedes i 2011.⁵¹

I jubilæumsskrifter har forældrenes udsagn stået meget klart. Aksel Egede, efterkommer af Christian Rasmussen, sagde i 1984 i tilbageblik på sin skoletid fra 1911 til 1920: "Der var ikke et rend af forældre, som der er nu. Både skolelæreren

48 Christensen 2021: 49.

49 Lille Egede Friskole 1899: 4.

50 Friedrichsen & Sørensen 2009: 15.

51 Ravnereden, 2011.

Lille Egede Friskoles jubilæumsskrifter udgør sammen med skolens protokoller det væsentligste grundlag til forskning i friskolens historie om både forældre, elever og lærere. Og arkivalierne fortæller ikke alene om skolelivet, men i høj grad også om den virkelighed, der på et givent tidspunkt herskede både i hjemmene og i lokalområdet.

og forældrene havde da fred. Forældrene kom til aftenmøder hver 14. dag til forældrenes oplysning og ikke for at drøfte deres børn. Der forekom ikke nogen vanskeligheder i skolen dengang, det sørgede skolelæreren for”.⁵² Margit Geil, tidligere bestyrelsesmedlem, fremhævede i 1999,⁵³ at hun var meget glad for de aktiviteter, der involverede forældre, ligesom morgensang, fortælling og et stærkt og støttende netværk blandt forældrene hørte til de bedste værdier på Lille Egede Friskole.

I skolens vedtægter, der blev godkendt i Undervisningsministeriet i 1954, står der i formålparagraffen, at “det er institutionens formål fortsat at drive en grundtvigsk præget friskole.”⁵⁴ Ordet fortsat kunne tyde på, at det allerede før 1954 har været en del af friskolens formålparagraf, men det kan ikke verificeres i skolens arkivalier.

52 Lille Egede Friskole 1984: 30.

53 Eriksen 1999.

54 Lille Egede Friskole 1954.

Det er relevant at spørge om, hvordan de gudelige vækkelser, Grundtvig og koldungernes undervisning i de første mange år af skolens virke kan spores i 2022. Ursula Fiedler, tidligere forælder og lærer til 2022, fortæller:

“Vi har morgensang hver dag for alle elever. Og alle børn skal have Dansk Skolesangbog med til morgensang. En dag om ugen deltager de store børn fra børnehaven til morgensang på friskolen. Morgensang har hver dag et fast indhold: vi synger en sang eller en salme, beder Fadervor, har meddelelser fra voksne og børn, fejrer fødselsdag og afslutter med en sang. Vi har fællesfortælling en gang om ugen til morgensang for 0.-6. klasse, dertil har klasserne fortælling med klasselæreren i en lektion om ugen, her fortælles f.eks. folkeeventyr, fortællinger fra Det Gamle – og Det Nye Testamente og fra den nordiske mytologi. Fra 7.-9. klasse har eleverne to lektioner TUDE-fag (Teori, Undren, Debat, Etik).⁵⁵

I faget drøftes livets store spørgsmål, det kan være alt fra organdonation til aktiv dødshjælp. Fagets indhold forklares blandt andet ud fra Grundtvigs dannelsestankesyn og tanker om livsoplysning, at “eleverne skal oplyses om selve livet.”⁵⁶ Ursula Fiedler fortæller, at skolens grundtvigske og/eller koldske tilhørsforhold løbende drøftes imellem bestyrelse og ansatte.

Det defineres i Grundlovens § 76, “at forældre eller værger, der selv sørger for, at børnene får en undervisning, der kan stå mål med, hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen, er ikke pligtige at lade børnene undervise i folkeskolen.”⁵⁷ Morten Tram Møllers udsagn til generalforsamlingen i 1997: “Det er kun forældrene, der ved, at der skal være en friskole her i Lille Egede”, er et vigtigt budskab til stadig opmærksomhed. Børnene er naturligvis forældrenes, og de lægger ansvaret for børnenes undervisning i hænderne på lærere i friskolen. Derved bliver skolen hjemmets forlængede styrke i dannelsen af deres børn. Og som endnu en beskyttende kreds uden om skolekredsen har friskolerne Dansk Friskoleforening, “der værner om hjemmenes ret og indflydelse i skolespørgsmål [...] og arbejder for de bedst mulige vilkår for at oprette og drive friskoler i Danmark”.⁵⁸

Når forældre indgår i arbejdet med at oprette en ny friskole, kommer de jævnligt i tvivl om, hvorvidt de nu også magter opgaven. På spørgsmål herom vil svaret dog ofte være en henvisning til, at almindelige forældre har løftet opgaven i mere

55 Lille Egede Friskole 2022.

56 Lille Egede Friskole 2022.

57 Danmarkshistorien.dk 2012b.

58 Dansk Friskoleforening 2022a.

end 150 år, og ved ansættelse af de rette medarbejdere vil de kunne sikre sig, at beslutningerne altid kan træffes i fællesskab og i overensstemmelse med skolens grundlag. Hvis dette grundlag er grundtvigsk, vil man heller ikke falde i den grøft, at børn bliver ensrettet for at leve op til bestemte ideologiske synspunkter. Friskoleloven indledes med ordene: "Friskoler og private grundskoler (frie grundskoler) kan inden for rammerne af denne lov og lovgivningen i øvrigt give undervisning, der stemmer med skolernes egen overbevisning, og tilrettelægge undervisningen i overensstemmelse med denne overbevisning".⁵⁹ Det centrale i denne indledning er i virkeligheden, at friheden skal administreres inden for lovens rammer. Når grænserne overskrides, opstår der ofte en politisk debat om indskrænkninger i skolefriheden. Det er naturligt i et demokratisk samfund, men nødvendigheden af stramninger på grund af enkelte svigt er ikke altid indlysende. I 1999 udtalte formanden for Lille Egede Friskole således: "Vi skal ikke uden at markere os finde os i, at det lille ord *fri* i friskole langsomt reduceres igennem strammerne lovgivning og øget tilsyn. Friskolen begyndte med forældrenes ansvar, vilje og frihed, og sådan skal det fortsætte".⁶⁰

MIDDEL TIL FORBINDELSE, SAMMENHOLD OG SAMVIRKE

I løbet af 1880'erne var der oprettet friskoler i det meste af landet på lokalt initiativ fra forældre og lærere, men efterhånden blev der behov for et fælles talerør. Dansk Friskoleforening blev således oprettet den 16. november 1886 med det formål "at tjene som Middel til Forbindelse, Sammenhold og Samvirke mellem Friskolevenner over hele Landet."⁶¹ Formålets sproglige formulering har virket bekendt i grundtvigske kredse, hvor vennemøder var betegnelsen for sammenkomster om grundtvigske anskuelser. Foreningens vedtægtsmæssige opgaver var imidlertid affattet helt anderledes. Der skulle ganske vist holdes fællesmøder, men ellers drejede det sig om anskaffelse af godt og billigt skoleudstyr, indsamling af statistiske oplysninger, oprettelse af en understøttelsesordning for svage og ældre friskolelærere samt deres efterladte og ikke mindst tage vare på friskolernes tarv i forhold til lovgivningsmagten.⁶²

Initiativtagerne til oprettelsen af Dansk Friskoleforening manglede dog at få tilslutning til oprettelsen. Det kneb især med at få opbakning fra forældre, og inden arbejdet var reelt påbegyndt, kunne man i *Højskolebladet* læse, at forstanderen på Askov Højskole, Ludvig Schrøder, kraftigt anbefalede læserne at støtte oprettelse af en ny "dansk Skoleforening," der bl.a. "skulle fremme en livligere Vek-

59 Børne- og Undervisningsministeriet 2022.

60 Eriksen 1999: 3.

61 Christensen 2016: 17.

62 Christensen 2016: 14-19.

selvirkning mellem Skole og Hjem". Forbavsende utilsløret fandt han kun oprettelsen af Friskoleforeningen berettiget med hensyn til understøttelse af gamle friskolelærere. Friskoleforeningens nyvalgte formand, Laurs Rasmussen, replacerede hurtigt, idet han understregede det særlige ved friskolesagen, hvor hjemmene står "med det fulde ansvar for børnenes udvikling og har frihed og ret til at gribe ind", når der i skolen ikke virkes efter ønske.⁶³ Ludvig Schrøder var åbenbart skuffet over Friskoleforeningens vedtægtsmæssige opgaver og pegede på en manglende tydeliggørelse af den grundtvigske forpligtelse til folkeoplysning. Laurs Rasmussen understregede til gengæld den koldske grundtanke om friskolen som hjemmets skole, men noget tyder på, at friskolefolk havde svært ved at se sammenhængen mellem vennemøder og foreningsinteresser. Det tog et par årtier, før de fleste friskoler sluttede sig til den nye forening. Der var i grundtvigske kredse ikke tradition for en formel organisering af bevægelsen.

Den tøvende opbakning til den nye forening skal næppe vurderes som en strid om friskolernes grundlag. Intet tyder på, at friskolefolk i almindelighed hæftede sig ved forskelle mellem den grundtvigske og den koldske opfattelse af friskolevirksomhed. Ved friskoleforeningens 25-års jubilæum holdt den *grundtvigske* højskoleforstander Jens Lund den officielle tale om friskolens grundlag. Det fremgår af referatet, at foredragsholderen "med rette" nævner Kold som "Friskolens Fader", der endnu vil kunne lære friskolefolk meget, dersom de engang imellem ville tænke over hans ord.⁶⁴ Oprindeligt var det almindeligt at omtale friskolerne som koldske, men i tiden efter Kolds død i 1870 begyndte især højskoleforstandere at omtale de friskoler, der var åndsbeslægtede med højskolerne, som grundtvigske, og i 1911 var det blevet en gængs betegnelse. Det er derfor bemærkelsesværdigt, at jubilæumsmødet tilsyneladende undlod at fremhæve Grundtvig som den ene af friskolens fædre. I årsberetningen for 1924-25 benævnte formanden, Jørgen Jørgensen Borup, de traditionelle friskolekredse for *grundtvig-koldske*. Begrebet har muligvis været anvendt før, men sammenstillingen blev først herefter i stigende grad taget i anvendelse. Det faldt sammen med, at skoler med anden baggrund var blevet almindelige.⁶⁵

FRISKOLER I TEKST OG TAL

Som nævnt tidligere anså Grundtvig undervisning i hjemmet som det mest naturlige. Efter vedtagelsen af skolefrihedsloven af 2. maj 1855 kunne den brede befolkning opfylde børns undervisningspligt ved hjemmeundervisning, og jævnlige

63 Christensen 2016: 16-18.

64 Aarsberetning 1911: 6-9.

65 Christensen 2021: 27.

slog flere forældrepar sig sammen om en såkaldt hjemskole. Indtil 1864 blev disse uanset elevtal regnet for hjemmeundervisning, selv om de typisk benævnte sig som skoler. Med lov af 30. september 1864 blev det imidlertid fastslået, at de først var at betragte som skoler med ret til at få ført tilsyn på hjemadressen, hvis de underviste mindst 10 elever, og dette elevtal blev i 1899 også sat som nederste grænse for modtagelse af statstilskud. Ved opgørelsen af antal friskoler er der altså kun medregnet skoler med mindst 10 elever, selv om der efter alt at dømme har været endnu flere småskoler med hjemmeundervisning efter grundtvigsk og koldsk inspiration.⁶⁶

I perioden 1850-1950 er det registreret, at der blev oprettet 349 grundtvig-koldske friskoler. Af disse har 261 skoler været medlem af Dansk Friskoleforening, men det bør bemærkes, at en del af de tidlige friskoler var nedlagt før oprettelse af foreningen. I alt blev der i årene 1839-1949 oprettet 506 friskoler. Blandt disse er der registreret 46 skoler oprettet af frikirker, Stærke Jyder og Indre Mission; 103 skoler er retningsfri egnsfriskoler, der henholdsvis kan karakteriseres som protestskoler eller et geografisk supplement til folkeskolen. Kun 8 skoler er oprettet med éntydig pædagogisk profil. Registreringen af de religiøse skoler er ikke fuldstændig, da relevante arkivalier er svære at opdrive.⁶⁷

Igangværende friskoler i udvalgte år:

1890	232 skoler	157 gr-koldske	76 kredse i Dansk Friskoleforen.	74 gr.-koldske
1900	244 skoler	164 gr-koldske	128 kredse i Dansk Friskoleforen.	123 gr.-koldske
1910	267 skoler	171 gr-koldske	144 kredse i Dansk Friskoleforen.	136 gr.-koldske
1920	273 skoler	176 gr-koldske	155 kredse i Dansk Friskoleforen.	146 gr.-koldske
1930	251 skoler	165 gr-koldske	141 kredse i Dansk Friskoleforen.	133 gr.-koldske
1940	229 skoler	152 gr-koldske	136 kredse i Dansk Friskoleforen.	127 gr.-koldske

⁶⁶ Christensen 2021: 26, 28-29.

⁶⁷ Christensen 2021: 31-34.

Enkelte medlemskredse i Dansk Friskoleforening omfattede flere skoler, og nogle få kredse bestod af medlemmer ved nedlagte skoler eller hjemskoler med under 10 elever.⁶⁸

De ældre friskoler er for nylig blevet grundigt registreret, mens et tilsvarende arbejde udestår for skoler oprettet efter 1949. Da foreningen af principielle årsager har undladt at registrere medlemsskolernes holdnings- og værdigrundlag, vil det ikke være muligt at foretage en tilsvarende kategorisering for skolerne i efterkrigstiden. Det kan dog fastslås, at der i 2020 af friskoler oprettet før 1950 kun eksisterede 48 grundtvig-koldske, 4 religiøse og 2 oprettet på pædagogisk grundlag.⁶⁹

Siden 2012 har Undervisningsministeriet imidlertid skærpet kravet om offentliggørelse af skolernes vedtægter på deres hjemmesider, og dette har gjort det muligt at få indsigt i, hvordan skolerne selv definerer deres formål. En gennemgang viser, hvordan medlemskredsen aktuelt er sammensat. Af foreningens 280 medlemsskoler har 134 Kold og/eller Grundtvig nævnt i formålet. Langt de fleste i formen 'grundtvig-koldsk' eller for 28 skolers vedkommende 'inspireret heraf'.⁷⁰ Det kan altså konstateres, at 93% af skolerne i 1940 var grundtvig-koldske, mens opgørelsen i 2022 viser, at tallet er faldet til 48%. Da foreningen efter sit formål aldrig har erklæret sig grundtvigsk eller grundtvig-koldsk, er udviklingen vel logisk nok, men det er ikke sket uden en intern diskussion blandt medlemmer, som følte deres grundtvigske frisind udfordret af den større mangfoldighed i medlemsskaren.

Et tidligere hovedstyrelsesmedlem fremkom i 1996 med et forslag om, at foreningens formål skulle rettes mod de *grundtvigske friskoler*, og det vakte furor blandt såvel tilhængere som modstandere. Som følge heraf fik foreningen indsat en baggrundsparagraf, der udtrykker, at foreningen historisk har arbejdet "for en frisindet skolelovgivning med baggrund i de tanker, som var fremført af N.F.S. Grundtvig og Christen Kold".⁷¹ I processen frem mod vedtægtstilføjelsen hentede såvel tilhængere som modstandere argumenter i bogen *Tolerance eller Frisind?* af Holger Kjær, der således gav inspiration til udformningen. Den mangeårige højskolelærer i Askov ville påvise, hvordan Grundtvigs kamp for åndelig frihed var grundet på en frisindet mindretalstænkning, som førte til frihedsrettigheder inden for ikke mindst kirke- og skolelovgivning. Holger Kjær tillægger ordet *frisind*

68 Christensen 2021: 32-34; Aarsberetninger 1891-1940.

69 Christensen 2021: 34.

70 Dansk Friskoleforening 2022b.

71 Christensen 2016: 72-73.

Vindinge Friskole ved Nyborg virkede i årene 1865 til 1879. Friskolelærer Anders Klinkby fulgtes hjem fra krigen i 1864 med et par afmønstrede soldater fra Vindinge. Hans stilling på Dalby Friskole var blevet overtaget af en ny lærer under krigen, så han tog imod et tilbud om at blive lærer på en lille hjemskole hos murer Frederik Ottesen. Elevtallet steg, og pladsen i Ottesens stue blev for trang. Men Christen Kold trådte til med en gave på 100 rigsdaler, så Ottesen delvis med genbrugsmaterialer kunne opføre skolestue i en tilbygning, der ses til venstre på det gamle fotografi. Vindinge Friskole fik i 1885 en lokal efterfølger i Rosilde Friskole, der i 1903 flyttede til Refsvindinge. En aktiv friskolekreds i Dansk Friskoleforening med en typisk forhistorie. (Foto: Friskolearkivet).

den dimension, at alle har ret til at kæmpe for deres overbevisning, når de ellers respekterer, at andre har den samme ret.⁷²

LOVGIVNING OG MEDLEMSINDFLYDELSE

I de første årtier af foreningens levetid er der ikke eksempler på direkte medlemsindflydelse, når man ser bort fra skriftlige valg af bestyrelsesmedlemmer. Til gengæld blev formændene for de regionale afdelinger tilkaldt, når der var vigtige spørgsmål på dagsordenen. Denne udvidelse af bestyrelsen blev benævnt repræsentantskabet, og den muliggjorde naturligvis, at der lokalt kunne foretages drøftelser med repræsentanter fra et områdes skolekredse. Det var repræsentantska-

72 Kjær 1961: 35-36, 71-121.

bet, der i 1895 besluttede at søge om statstilskud til skoledriften. Trods diskussion gik man med til at acceptere et evt. krav om at føre forsømmelsesprotokol, hvis friskolen fortsat havde frihed til "at gøre sit Arbejde på sin ejendommelige Maade".⁷³ Modstand i det højredominerede Landsting udsatte dog vedtagelsen til 1899. Loven var en betinget succes, da forudsætningen for at få et beskedent tilskud var knyttet til, at friskolen fik kommunalt tilskud, hvilket kun var tilfældet for ca. halvdelen af skolerne. Foreningen genoptog derfor arbejdet, da loven skulle revideres i 1908. Her opnåede man et forhøjet tilskud til alle skoler, men på betingelse af at skolerne førte kontrol med elevforsømmelser. Dette førte til intern strid blandt friskolerne og resulterede efterfølgende i vedtægtsændringer.⁷⁴ Den interne strid blev ført an af højskoleforstander Thomas Bredsdorff, der i sine forsvar for hjemmenes frihed ofte henviste til Th. Staunings kommentar i Folketinget: "Naar vi ikke Maalet denne Gang at faa Friskolen indordnet under samme Regler som Folkeskolen, saa naar vi det næste Gang". Den såkaldte *glidebane* har siden været fast diskussionspunkt, når foreningen har måttet bøje sig for indskrænkninger af frihedsgraderne.⁷⁵

Friskoleforeningen var frem til 1920'erne begunstiget af, at den havde flere medlemmer valgt til Folketing og Landsting. Især to elever af Christen Kold gjorde sig bemærkede. Klaus Berntsen var mangeårig friskolelærer i Højby og statsminister 1910-1913, mens Jørgen Pedersen var lærer hos Kold og hans umiddelbare efterfølger som forstander i Dalum, før han blev redaktør af Fyns Tidende og aktivt bestyrelsesmedlem i foreningen. I samvirke med Berntsen fik han indskrevet bestemmelsen *stå mål med* i Grundlovens skoleparagraf i 1915.⁷⁶

Gode venner på tinge var dog ingen garanti for lette løsninger. Da undervisningsminister Jakob Appel, der var tidligere afdelingsformand, i 1912 fremsatte et forslag om at erstatte skolekommissionernes tilsyn, så det ud til, at friskoleforældrene ville få markant indflydelse på et fremtidigt tilsyn, men det blev aldrig vedtaget i Landstinget og henlagt. Senere blev forslaget taget op af socialdemokratiske regeringer i 1925 og 1931 med stramninger, der svækkede forældreindflydelsen. Det gav anledning til flere sendemandsmøder og resolutioner med grundtvigske krav om frihed i undervisningen og tilsynet lagt i forældrenes hænder. Sagen blev opfattet som en kamp om åndsfrihed, for tilsynet har altid været betragtet som øvrighedens mulighed for at styre undervisningen i uønsket retning. Selvfølgelig vedtog Folketinget regeringens forslag, men foreningens indsigelser førte til forhandlinger i Landstinget, og i foråret 1933 blev de to ting enige

73 Christensen 2016: 22.

74 Christensen 2016: 21-26.

75 Lange 1933: Bd. 2, 154-155.

76 Kälund-Jørgensen 1956: 479-480.

om et tilsyn, hvor friskoleforældrene kunne vælge en tilsynsførende i fagene skriftlig og mundtlig dansk, regning samt skrivning og i øvrigt selv varetage tilsynet. Med småjusteringer holdt denne lovgivning indtil 2001. Friskolerne er herefter ved gentagne politiske indgreb blevet tilpasset en centraliseret folkeskolelovgivning, hvor foreningen kun i nogen grad har formået at fastholde undervisningsfriheden. Oven i dette er skolerne blevet pålagt at afholde den obligatoriske afgangsprøve efter 9. klasse, medmindre skolen har erklæret sig totalt prøvefri.⁷⁷ Den grundtvigske tradition for valgfrihed har således haft begrænset gennemslagskraft blandt folkevalgte fra 1970'erne.⁷⁸

De grundtvigske stemmer har især været tydelige på områder, der berører forældreret og undervisningsfrihed, men tilskudsbestemmelser og deres hensyntagen til små skoler har også haft en markant bevågenhed.⁷⁹ Desuden må foreningens møde- og kursusvirksomhed vist siges at have levet op til Ludvig Schrøders idealer om grundtvigsk folkeoplysning, selv om frøet i 1886 mere pragmatisk blev lagt til en skolepolitisk interesseforening.⁸⁰

KONKLUSION

Friskoler forbindes i høj grad med N. F. S. Grundtvig, selv om han kun i begrænset omfang har beskæftiget sig med de frie børneskoler. Det var således Grundtvigs almene tænkning om samfund, skole og undervisning, der blandt Grundtvigs tilhængere bredte sig i første halvdel af 1800-tallet og lagde grunden til den danske folkehøjskole. Skolemanden Christen Kold oprettede efter grundtvigsk inspiration en af de første højskoler. Han kom derved i tæt kontakt med tidligere vækkelserfolk, som var gledet i grundtvigsk retning, og de fik ham i 1852 overtalt til at oprette en børneskole baseret på de grundtvigske tanker og Kolds egne erfaringer med undervisning af børn. Det blev en hjemlig skole uden lektier, terperi og udenadslære, men præget af fortælling, sang og faglig formidling, der blev gjort nærværende ved at tale til følelser og fantasi. Mindst 60 af Kolds højskoleelever blev i de følgende årtier lærere på de friskoler, der fulgte efter Kolds egen. Ved hans død i 1870 var der 73 koldske friskoler i drift.

I artiklen er der set nærmere på tre ældre friskoler, og det kan konstateres, at de fortsat er præget af oprettelsesgrundlaget. Det samme gælder på en af landets ældste friskoler, hvor bevidstheden om historien og myndige forældres rolle fortsat er tydelig. Skolen var ved sin oprettelse en koldsk friskole, men har i mange årtier betragtet sig som en grundtvigsk skole, selv om begrebet grundtvig-koldsk

77 Christensen 2016: 33-35, 76-79.

78 Kjær 1979: 87-96.

79 Christensen 2016: 56-57.

80 Lange 1933: Bd. 2, 78-83.

er blevet den almindelige term blandt de 134 friskoler, der i dag føler sig direkte forbundet med de grundtvigske tanker. De er medlemmer af Dansk Friskoleforening, som i 1886 blev oprettet af personer, der overvejende var tilknyttet grundtvig-koldske skoler. Foreningen har altid været præget af deres syn på skole- og undervisningsfrihed, men har samtidig erkendt, at mange andre friskoler i forskellig grad er beslægtede, selv om de henter inspiration fra anden side.

SUMMARY

N.F.S. Grundtvig's influence on independent free schools (friskoler) are described in four sections. Grundtvig had many thoughts on education through his long life, but he is especially known for his views on education among young people at people's high schools. However, he was also an inspirator for education in schools for children, but it was primarily men and women inspired by Grundtvig's educational ideas that founded independent free schools. Christen Kold was the utmost important person to implement Grundtvig's educational thoughts. Kold, who was also influenced by revivalist religious movements, helped and supported parents who wished to take responsibility for their children's education. Those schools were soon called free schools and many of Kold's students from his people's high schools became teachers at the free schools. They followed the ideas on teaching that Kold used at his own free school from 1852. *Lille Egede Friskole* was one of the first free schools. It was established in 1869 and still exists today. It indicates how it was possible for parents to maintain free schools based on Grundtvig's ideas at changing eras. After the first years of struggling for the rights to establish free schools the movement was met by resistance and many difficulties, which led to the founding of Dansk Friskoleforening in 1886, and this association has contributed to provide government funding to free schools from 1899 and also to their acknowledgement in the public; an acknowledgement that has been challenged recently as free schools based on other values than Grundtvig's and Kold's liberal ideas to some extent created an unsteady political reality, which resulted in limited freedom in education.

*Cecil Christensen (f. 1949) er læreruddannet på Skårup Statsseminarium 1973. Lærer på Øster Åby Friskole 1973-1978; skoleleder på Skørbæk-Ejdrup Friskole 1978-1994. Ansat som leder af Friskolernes Kontor 1994-2013. Han har i årenes løb skrevet en del artikler og bidrag til bøger om friskoler. De væsentligste udgivelser er: 'Fra vennekedse til netværksdannelse' i *Friskolehistorie, bd. 2* (2016) og *Friskoler i ny belysning* (2021).*

Birte Fahnøe Lund (f. 1950) har en læreruddannelse fra Holbæk Seminarium, 1976, Voksenpædagogisk Uddannelse fra Skårup Seminarium, 1998 og Pd. i Grundtvig-koldsk pædagogik, Den frie Lærerskole, 2004. Lærer på Vester Skerninge Friskole og Refsvindinge Friskole. Formand for Friskolearkivet i Ollerup. Forfatter til bøger om skolemanden Klaus Berntsen, digteren og folkeoplyseren Mads Hansen, samt adskillige artikler til diverse tidsskrifter og antologier om de frie skoler.

Carsten Oxenvad (f. 1958) er læreruddannet fra Ribe Statsseminarium 1983, Cand.pæd. i Kristendoms-kundskab og Religion DIH, 1995. Ansættelser ved: Tømmerup Fri- og efterskole, Øster Åby Friskole, Skårup Statsseminarium og Læreruddannelsen ved UCL. Bidraget til følgende publikationer: Frihed i tanke og handling (2002, engelsk 2003 og koreansk 2019), Lyset og Livet: Historien om en fri skole (2003) og Gen-syn med Christen Kold (2004).

Lis Toelberg (f. 1957) er uddannet bibliotekar ved Danmarks Biblioteksskole 1981, ansat på Skælskør Bibliotek 1981-2002, daglig leder af Friskolearkivet i Ollerup 2005-, forælder ved Lille Egede Friskole 1992-2010 og formand for bestyrelsen 1993-2000. Forælder ved Faarevejle Fri- og Efterskole 2002-2011 og medlem af bestyrelsen i tre perioder, medlem af styrelsen for Dansk Friskoleforening 2002-2016. Red. af Friskole-historie – en antologi, bd. 2 og billedred. af bd. 1-2, 2016. Red. af Lille Egede Friskole 1859-1999: 140 år, 1999.

KILDER OG LITTERATUR

- *Biblen eller den kristne Kirkes Hellige Skrift overs. af Grundtexten af Jac. Chr. Lindberg* (1866), København: Forlagsbureauet.
- Borup E. J. & F. Schrøder (1929), *Håndbog i Grundtvigs skrifter*. København: H. Hagerups Forlag.
- Bugge, K. E. (1968a), *Grundtvigs skoleverden i tekster og udkast 1*. København: Gad.
- Bugge, K. E. (1968b), *Grundtvigs skoleverden i tekster og udkast 2*. København: Gad.
- Børne- og Undervisningsministeriet (2022), Bekendtgørelse af lov om friskoler, private grundskoler m.v. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2022/1166>.
- Center for Grundtvigforskning (2022), *Grundtvigs Værker*. www.grundtvigsværker.dk.
- Christensen, C. (2016), Fra vennekredse til netværksdannelse. I: L. Toelberg (red), *Friskolehi-storie – en antologi*. Bd. 2. (s. 10-86). Asperup: Dansk Friskoleforenings Forlag.

- Christensen, C. (2021), *Friskoler i ny belysning, Observationer på baggrund af 506 friskoler oprettet i årene 1839-1949*. Them: Kahrius.
- Danmarkshistorien.dk (2012a), Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark af 29. juli 1814. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/anordning-for-almue-skolevaesenet-paa-landet-i-danmark-af-29-juli-1814/>.
- Danmarkshistorien.dk (2012b), Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1953. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/danmarks-riges-grundlov-af-5-juni-1953>.
- Dannebrog (1860), nr. 10, 15. oktober, s. 1-3. <https://friskolearkivet.dk/grundtvigs-foerste-og-eneste-tale-til-et-friskolemoede/>.
- Dansk Friskoleforening (2022a), Vedtægter. <https://www.friskolerne.dk/om-os/vedtaegter>.
- Dansk friskoleforening (2022b), Friskolekort. <https://www.friskolerne.dk/om-os/friskolekort>.
- Engberg, H. (2011), Ludvig Christian Müller. I: *Dansk Biografisk Leksikon*. lex.dk.
- Engberg, H. (1985), *Historien om Christen Kold*. København: Gyldendal.
- Eriksen, L, red. (1999). *Lille Egede Friskole 1859-1999: 140 år*. Lille Egede Friskole.
- Friedrichsen, G., & Sørensen, T. red. (2009), *Lille Egede Friskole 1859-2009: Jubilæumsskrift*. Lille Egede Friskole.
- Fynhistorie.dk (2006). Dyrslæge P. Jensen, Kværndrup's optegnelser. <https://fynhistorie.dis-danmark.dk/node/1612><https://fynhistorie.dis-danmark.dk/node/1612>.
- Grundtvig, N. F. S. (1890), *Historisk Børne-Lærdom*, 9. oplag. København.: Lybecker & Meyer.
- Grundtvig, N. F. S. (1907), Nordens Mythologi. I: H. Begtrup, *Udvalgte Skrifter*, bd. 5 (s. 378-767). København: Gyldendal.
- Grundtvig, N. F. S. (1909), Skolemester-Legen i Danmark. I: H. Begtrup, *Udvalgte Skrifter*, bd. 9 (s. 246-250). København: Gyldendal.
- Grundtvig, N. F. S. (1955), *Christenhedens Syvstjerne, udgivet med oplysninger af Th. Balslev*. København.: Kirkeligt Samfunds Forlag.
- Grundtvig, N. F. S. (1956), *Taler paa Marielyst Højskole 1856-1871*, redigeret af S. Johansen. København: Gyldendal.
- Historiske Skælskør (2022), Lille Egedevej 30's Historie. https://erikpetersen.be/?page_id=20381.
- Hjermitzlev, Hans Henrik (2020), Grundtvigske seminarier 1840-1920. I: *Uddannelseshistorie*, vol. 54, s. 63-96.
- Jensen, Laura Lundager, red. (2017), *Min skole – vores skole. Osted Fri- og Efterskole 100 år*. Osted Fri- og Efterskole.
- Johansen, S. (1948), *Bibliografi over N. F. S. Grundtvigs skrifter: 1850-1872*. København: Gyldendal.
- Johansen, S. & H. Høirup (1948), *Grundtvigs erindringer og erindringer om Grundtvig*. København: Gyldendal.
- Kold, C. & E. Skovrup (1944). *Kolds skoletanker*, 2. udgave. Odense: Dansk Friskoleforening.
- Korsgaard, O. (2014). Grundtvigs syn på det nordiske i lyset af ny nordisk skole. I: T. Balle, H. Haue, & M. Schelde (red.), *Nordisk pædagogisk tradition?: mellem Grundtvig og Ny Nordisk Skole* (s. 27-37). Institut for Kulturvidenskaber, Odense: Syddansk Universitet.
- Kjær, Holger (1961), *Tolerance eller Frisind?* København: G.E.C. Gads Forlag.
- Kjær, Holger (1979), Dansk skolepolitik og mindretalsret. Fredericia: Lohses Forlag.
- Kålund-Jørgensen, F. C. (1956), Grundlovens skoleparagraf, dens tilblivelse og dens skolehistoriske placering. I: *Historisk Tidsskrift*, bd. 11, rk. 4, s. 479-480.
- Lange, K.A. (1933), *Den Danske Friskole: en historisk skildring*, bd. 1-2, Udvalget for Folkeoplysning's Fremme. København: G.E.C. Gad.
- Lille Egede Friskole (1899), Protokol. Lille Egede Friskoles Arkiv.
- Lille Egede Friskole (1954), Vedtægter. Lille Egede Friskoles Arkiv.
- Lille Egede Friskole (1984), *Lille Egede Friskole gennem 125 år: et jubilæumsskrift*.

- Lille Egede Friskole (2007), Vedtægter. <http://lilleegede.skoleporten.dk/sp/p633131/text/skolevedtaegter>.
- Lille Egede Friskole (2022), <https://lilleegede.skoleporten.dk>.
- Lilliendal, E. (2016), Friskoler i tal og udvikling. I: L. Toelberg (red), *Friskolehistorie – en antologi*. Bd. 2, (s. 96-112). Asperup: Dansk Friskoleforenings Forlag.
- Lund, B. F. (2016), En forandringstid – fra undertrykt almue til selvstændige medborgere. I: Mette Havsteen-Mikkelsen (red.), *Friskolehistorie: en antologi*, bd. 1 (s. 28–49). Asperup: Dansk Friskoleforenings Forlag.
- Lund, B. F. (2022), Interviews med tre skolelederne på grundtvig-koldske friskoler.
- Pihl, M. D. & C.F. Pedersen (2020), *Flere børn fra eliten går på privatskole – også uden for storbyerne*, København: Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.
- Ravnereden (2011), Vedtægter. <https://lilleegede.skoleporten.dk/sp/p633316/text/LEF%20b%C3%B8rnehave%20vedt%C3%A6gter>
- Thirslund, D. (2002), *Om Koldungerne og lidt om Kold og ungerne* I: Dansk Friskoleforening (red.), *Frihed i tanke og handling: friskolens 150-års jubilæum: en bog om Christen Kold i anledning af 150-året for den første friskole oprettet 1852 i Dalby* (s. 65–80). Asperup: Dansk Friskoleforening.
- *Vester Skerninge Friskole 1865-1990* (1990), Vester Skerninge Friskole.
- *Øster Jølby Friskole 1861-1886* (1986), Øster Jølby Friskole.
- *Øster Jølby Friskole 150 år* (2016), Øster Jølby Friskole.
- *Aarsberetninger* (1891-1940), Medlemsoversigter. Dansk Friskoleforening. Friskolearkivet.